

Upptecknaren

Nytt från Folklivsarkivet
Nr 6 Augusti 2008

Redaktörer: Charlotte Hagström och Göran Sjögård
Layout: Göran Sjögård
Folklivsarkivet Lund 2008
ISSN 1652-5086

LUNDS UNIVERSITET

Folklivsarkivet, Finngatan 8 223 62 Lund
Telefon 046-222 4373

Innehåll

- 3 Förord
Göran Sjögård
- 4 Den välgödde skånske bonden
Fredrik Nilsson
- 18 Spelmannen - en halt och lytt...
Patrik Sandgren
- 24 Bussresor som folkminne och folknöje
Göran Sjögård
- 33 Med Emil i Lönneberga i arkiven
Karin Sjöberg
- 35 Vardagsresandets strategier och rutiner
Susanne Ewert
- 37 Det hände 2007
Charlotte Hagström
- 40 Skånes musiksamlingar 2007
Patrik Sandgren

Förord

Göran Sjögård

Detta nummer av upptecknaren har blivit försenat men istället har det blivit något mer innehållsrikt. Sedan förra numret har följande frågelistor sänts ut till våra fasta meddelare. Luf 223 *Lukt och smak*. Kortfrågelista nr 5 *Mors dag och Fars dag*. Luf 224 *Samling och mötesplatser*. Luf 225 *Mid-sommar* och kortfrågelista nr 6 *Valborg och första maj*. De båda sistnämnda har utarbetats i samarbete med Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG). Folklivsarkivet dokumenterade även dessa högtider på några valda platser med beskrivningar och foton. Frågelistan om *Samling och mötesplatser* är ett samarbete med Skånes hembygdsförbund och vi planerar att utvidga dokumentationen med intervjuer och foton.

Sedan 2008-01-29 har vi en annons på hemsidan för Arbetslivscentrum vid Lunds universitet om att praktisera på Folklivsarkivet. Fram till nu har vi haft tre studenter som alla utbildar sig för en framtida yrkeskarriär inom bibliotek, arkiv eller museer. De har arbetat med arkivering och i viss mån även med dokumentation och digitalisering.

Svenskt Hällristnings Forsknings Arkiv (SHFA) som kartlägger och registrerar hällristningsdokumentation har låtit skanna Mandelgrens ritningar på hällristningar. De flesta av dessa är motiv från Bohuslän. SHFA har sina lokaler i Tanums hällristningsmuseum. Deras hemsida är <http://www.shfa.se/> och där finns bilderna online på Internet.

Bland gåvorna till arkivet märks en omfattande samling med matrecept och manuskript till radioföredrag författade av Gulli Adrian Holmström som bland annat ledde matprogram under krigsåren. En annan gåva som överlämnades nyligen är en stor brevsamling med anknytning till både Småland och Jämtland.

Folklivsarkivet deltog med fotografier i två utställningar i Helsingborg år 2007 om markhistorikern Mårten Sjöbeck som brukar kallas Skånes Linné. *Möjligheternas landskap* visades på Dunkers kulturhus 23 mars - 21 oktober och *Blicken på bonden* på Kulturmagasinet 24 mars - 18 november. På Arkivens dag, som anordnades lördagen den 10 november på Arkivcentrum syd, deltog Folklivsarkivet med en utställning om halmslöjd samt med ett föredrag om Skånes musiksamling och den skånska folkmusiken av Patrik Sandgren.

Den välgödde skånske bonden

Bromskloss i det moderna och maskulin förebild

Fredrik Nilsson

Liksom i arbetet, så är ”släbon” en mästare i ätning. Man måste ovillkorligen förvånas över den massa mat och dryck, som arbetsfolket kan förtära [...] och om de kvantiteter dricka och finkelt brännvin, som en karl konsumera på dagen, kan ingen göra sig begrepp, vilken ej själv varit vittne till den skånske bondens matlust.

Så beskriver folklivsforskaren Nils G. Bruzelius den skånske bonden i *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne* (1876/1976:31). Slättbon framställs som en mästare i ätning. Det var emellertid inte enbart besuttna bönder som var matglada, intresset för mat var även stort bland drängar: ”Betecknande är i detta fall följande svar, som en bonddräng lär ha givit, då han tillfrågades om sina fordringar för antagande av tjänst: ’möed mad, god mad, mad i rättan tid och madaro’” (Bruzelius 1976:31). Utifrån de ideal som råder vid 2000-talets inledning skulle bondens intag av mat förmodligen betraktas som problematiskt och rent av förkastligt. Bruzelius ton är emellertid inte fördömande, snarare imponerad av denna egenskap.

Det myckna ätandet och drickandet var dock inte de enda egenskaperna Bruzelius identifierade som typiska. Som en konsekvens av konsumtionen blev slättbonden tämligen långsam: ”Ett framstående drag i bondens karaktär var [...] ett överdrivet anlag för maklighet” (1976:31). Makligheten tillsammans med det stora intresset för mat och dryck satte förstås också synbara märken på böndernas kroppar.

Bland den förmögna åboklassen träffas mycket allmänt välfödda, för att ej säga välgödda, personer, vilkas rundade former presentera sig på ett mycket eget sätt i de gamla sockendräkterna. (1976:35-36)

Bruzelius definierar således en serie egenskaper som typiska för slättbonden, egenskaper som de flesta känner igen. För en äldre generation är inte minst skådespelaren Edvard Persson viktig i sammanhanget. I en rad filmer spelade han en ”typisk” skåning: En tjock bonde som i måttligt tempo – men med pondus, humor och värme – rörde sig genom det sociala och agrara landskapet. Kanske syresattes denna föreställning av att människor på landsbygden, i motsats till städerna, föreföll leva i harmonisk samvaro med naturen (Salomonsson 1999:14-17). Denna romantiska föreställning var också i högsta grad närvarande under andra delen av 1800-talet då det gamla bondesamhället, i takt med att urbanisering och industrialisering tog fart, var på väg att försvinna (Bergsten 1999:183). Kanske var det därför som folklivsforskaren Nils G. Bruzelius 1876 beskrev den välgödde skånske bonden i positiva ordalag i *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne*.

Den romantiska synen på den skånske bonden indikerar att föreställningar om övervikt var annorlunda organiserade på 1800-talet jämfört med situationen vid 2000-talets början. Vi påstås ju numera leva i ett kropps- och hälsofixerat samhälle där övervikt är starkt stigmatiserad (t.ex. Sandberg 2004) samtidigt som, paradoxalt nog, allt fler svenskar tycks bli feta eller överviktiga (Rasmussen 2004). De ”välgödda” har förlorat sin romantiska aura, de imponerar inte längre. Men, på vilka sätt är egentligen synen på övervikt och fetma annorlunda idag, jämfört med 1800-talet? Var det verkligen mer accepterat att vara tjock eller fet i bondesamhället? Syftet med denna artikel är att diskutera synen på övervikt och fetma i det skånska bondesamhället under framför allt 1800-talets senare del. Låt mig därför återvända till folklivsskildringarnas bondevärld.

Den frodige och självbelåtne bonden – en anomali i det moderna?

Den syd-skånska bonden, föga tillgänglig för intryck utifrån, yfvar sig också frodig och välmående der han hwilar i sin ”kakelugnsbänk” eller sitter i sitt högsäte vid bordändan, med en sjelfbelåten min, som tyckes icke endast säga ”här sitter jag”, utan äfwen ”här blifwer jag sittande”. Belåten med det närvarande är han en fiende till alla förändringar och hör af naturen till de conservative; kan swårligen

förmås att med uppmärksamhet lyssna till nya förslag och ännu swårare bringas derhän att han antager dem huru nyttiga de än må vara.

Orden är folklivsskildraren Nicolovius (Nils Lovén) och beskriver den skånske bonden i *Folklivet i Skytts härad i Skåne* (1847/1868:6-7): Frodig och välmående, men också självbelåten och förändringsfientlig. Bonden visade dessutom prov på en ”strykande aptit, en särdeles böjelse för gommens njutningar och en förundransvärd förmåga att kunna förtära Guds gåfwor” (1868:8).

I Nicolovius skildring av den skånske bonden kan en ambivalens märkas. Å ena sidan är han inte alldeles nöjd med bondens vanor eftersom dessa gjorde honom självbelåten och förändringsfientlig. Å den andra, betraktade med utgångspunkt i bondens värld och bildningsnivå, anses vanorna rationella. Ambivalensen till trots så är den kritiska ansatsen stark och förstärks genom Nicolovius berättarteknik. Nicolovius placerade till exempel bonden i kategorin ”konservativa”, en politisk hemvist som inte endast var ideologisk i berättelsen. Bonden får förkroppsliga ideologi genom att sitta vid bordets högsäte, frodig och välmående samt med en självbelåten min. Frodigheten jämkas dessutom samman med en ovilja att flytta sig. Berättelsen politiserar på detta vis bondens kropp och mimik, bonden blir en symbol som fylls med ideologiskt innehåll. Givetvis sker denna politisering inte i ett vakuum, berättelsen är formad av sin specifika samhällliga kontext.

Vid 1800-talets mitt var liberalismen på frammarsch i Sverige (Nilsson 2000) och därmed blev också kraven på demokratiska reformer mer centrala. Det fanns dessutom ett dynamiskt och framåtblickande ideal (jfr Ehnmark 1999:8-11, 183-186). Möjligtvis var detta en ideologi och ideal som också Nicolovius, i viss utsträckning, sympatiserade med. Den frodige och orörlige patriarken vid bordsändan står åtminstone i skarp kontrast till moderna ideal.

Förändringen var emellertid inte begränsad till att omfatta det ideologiska landskapet eller vissa egenskaper, nya kroppsideal tog också form. Under senare delen av 1800-talet odlades ett kroppsideal som knappast den frodige skånske bonden levde upp till. Kroppen skulle vara smal och excesser av det slag som den skånske bonden ägnade sig åt vid matbordet var otänkbara. Nu skulle såväl kropp som kroppsliga behov disciplineras (Frykman 1979:210, Ekenstam 1993:99-102), naturen

skulle bemästras och kontrolleras. I detta sammanhang är det dessutom intressant att Nicolovius inte enbart var folklivsskildrare utan också kyrkoherde.

Åboen Nils Persson, Norra Rörum 1927. Foto, Albert Nilsson Eskeröd, Folklivsarkivet Lund. B 14528.

Den framväxande borgerligheten var i det närmaste besatt av kontroll och disciplin, vilket till viss del sammanföll med ett äldre religiöst ideal, asketism. Fetma, övervikt och ett överdrivet intag av mat var potentiellt stigmatiserade egenskaper nära knutna till den kristna föreställningen om frosseri som dödssynd (Elias 1989:213, Sarlio-Lähteenkorva 1998:223). Guds gåvor skulle hanteras varsamt och sparsamt. Kopplat till denna kristna föreställning fanns också en folklig tradition som byggde på tanken om att det endast fanns en begränsad mängd mat som det skulle hushållas klokt med. Det innebar att man såg till sitt eget och sina närståendes behov, men det ansågs samtidigt viktigt att dela med sig (Bringéus 1991:137-139). Enligt både den kristna och den folkliga tanketraditionen skulle således övervikt och fetma kunna uppfattas som en konsekvens av den "frodige" hade ätit mer än vad han i moralisk mening hade rätt till.

Nicolovius kritiska uppfattning om den frodige skånske bonden som självbelåten sitter vid sin bordsända kan sålunda relateras till såväl nya borgerligt liberala ideal som äldre kristna och folkliga traditioner. Men i skildringen finns också, som tidigare nämnts, en värme och en vilja att förstå bondens livsvärld. Med utgångspunkt i det senare är det frestande att tolka Nicolovius berättelse som präglad av romantikens ideal. Förvisso skrevs boken 1847, men skildrar det sena 1700- och tidiga 1800-talet. Nicolovius skildrar därmed ett bondeliv såsom det en gång hade sett ut, innan det moderna samhället grep omkring sig. Betraktad som en skildring av en svunnen tid kan berättelsen uppfattas som präglad av romantikens tankar om ett äkta och naturnära liv på landsbygden. Ett liv som, i relation till det moderna samhällets artificiella och destruktiva karaktär, framstod som positivt (jfr Nilsson 2000:91-92, 130). Vad som talar emot denna tolkning är bland annat den aura av maktfullkomlighet och självbelåtenhet som Nicolovius lät omge den skånske bonden. I förordet till första utgåvan talar han också i klartext om sin syn på den sydsånske bonden, såsom han var vid 1700-talets slut.

Det ändamål, som jag har under författandet af denna bok haft i sigte, har varit att skildra folklifvet bland bönderna i Skytts härad sådant det var i min barndom, då de ännu lefde tillsammans i byhem. När deras jord enskiftades och byarne, att jag så må säga, sönderföll, sönderföll äfwen den gamla byggnaden af fördomar, bruk och seder,

hwilken, om den än här och der tyckes qwarstå, qwarstår dock endast en ruin. Den enfaldiga bondetron bebor den ej mera. Efter att hafwa länge med mycken belåtenhet lefwat i dess dunkelt upplysta inre, börja bönderna nu att betrakta den utifrån blott som en kuriositet och le, fastän mindre belåtna nu än förr, åt sin forna belåtenhets hemwist. (ur förord 1868:II)

Den sydsånske bonden hade således levt i dunkel men hade rört sig mot ljuset. Eller, kanske var det snarare så att ljuset, i form av den rationella vetenskapen, hade trängt in i den förr så slutna bondemiljön och därmed frigjort honom från traditionens bojor. Bonden hade hur som helst blivit ett med det moderna samhällets framåtskridande.

Ett halft sekel har wäl ock aldrig gått öfwer ett folk utan att i betydlig mån förändra det, äfwen när tiden ej haft så mycken solvärme, så mycken framdrifwande kraft, som den närwarande. Den sydsånske bonden, fastän något dårad av sitt oekonomiska wälstånd och trög af naturen, har dock börjat älska upplysning; umgås gerna med bildade menniskor; är numera öfvertygad om, att här finnas andra och mäktigare krafter, än den blott fysiska styrkan, och har trädt in på tänkandets gebit. En ny epok har börjats för honom och från den ståndpunkt, hwarpå han nu står, har han redan sett en massa fördomar skingras för det inträngande ljuset. (ur förord 1868:II)

Uppenbarligen menade Nicolovius att 1800-talets mitt var en dynamisk tid, med "framdrifwande kraft", och detta förefaller vara en utveckling med positiva förtecken. Det sena 1700-talet står i kontrast till detta, det står för mörker, fördomar och tröghet. Man kan därmed, menar jag, med fog tolka Nicolovius skildring av den sydsånske bonden som en kritik av bondesamhället och en specifik bondekaraktär. I slutet av skildringen konstateras återigen, inte utan viss belåtenhet, att mycket hade förändrats till det bättre.

Efter en längre tids frånwaro, återwände jag en söndags förmiddag till den lugna och trefliga nejd, der jag lefwat mina gladaste dagar [...] Jag kunde dock ej undgå att bemärka, huru allt war till det yttre, och det till sin fördel, förändradt. De watten, der jag och mina

lekkamrater sett om sommaren våra små segel waja och om wintren sjelfwa åkt på skridskor i yster glädje, hade förrunnit och lemnat platsen åt grönskande sädesfält. Alla byar woro, att jag må så säga, söndersplittrade, och de hwitmenade gårdarne utkastade än här och än der på den gröna slätten. Min resa uppehölls ej af några grindar ... (1868:180)

Nicolovius betraktade med andra ord med glädje ett rationellt och framåtblickande jordbrukslandskap: ”Enskiftandet af jorden [...] liksom öppnade dörren för själens fångelse, och han började nu morna sig efter sin långa sömn” (1868:7).

Nu var det emellertid inte Nicolovius som uppfann berättelsen om den skånska bondens tröghet och stora intresse för ätande, det är en äldre tradition.

Bromskloss i skiftenas tid och ”grödabug” i nidvisorerna

I slutet av 1700-talet genomförde militären och konstnären Carl August Erhrensward en resa genom Skåne. Redan i skildringens inledning slår han fast att skåningen är ”rödlätt, påklädd, och ätande” (1959:7). Genom att nämna ”ätande” som ett typiskt drag slår han in på en stig som blir allt mer bekant ju längre in i texten man kommer.

Skånska bonden lefver i byalag, man märker straxt att han äger mer än den lata behöfver, han äger mer än han hinner illa sköta. Inbunden tycks han dum, tryckt och väl organiserad, är han svekfull, oretlig och tung, är ingen våldsvärkare eller bof men mordbrännare. Välmående och olustig, renlig alfvarsam och högfärdig. (1959:9)

Skåningen var sålunda, enligt Ehrensward, välmående, högfärdig, tung, dum och ätande. Förvisso fanns det också förmildrande egenskaper, han var inte våldsvärkare och dessutom väl organiserad. Det senare behöver dock inte uppfattas som ett positivt drag. Ehrenswards text skrevs under en period då diskussioner om rationalisering av jordbruket tog fart på allvar (jfr Åberg 1953, Christensen 2004). Ehrensward var, i likhet med många andra, intresserad av hur jordbruket kunde effektiviseras och

beundrade Rutger MacLean som redan på 1780-talet hade initierat en rationalisering av jordbruket på Svaneholm i Skåne (Werin 1959:42). Byalagen och bönderna ansågs allmänt stå i vägen för denna utveckling (jfr Carlsson 1993:32-38) och av den anledningen är det inte säkert att Erhrensward såg positivt på att bönderna var organiserade. De var snarare, för att åter tala med Ehrensward ”inbundna” i sin värld och ”dumma”. I en beskrivning av skillnader mellan den skånska skogsbygdens och slättbygdens folk framgår det med tydlighet att de senare inte stod högt i kurs.

Här [i skogsbygden] voro de alla gladast och muntrast. Jämförelsevis mot slättbonden som är jordbrukare. Det ser då ut som jordbruket förplumpar människan, och som handtvärket skulle odla henne. Kanske så är. Den ena vågar sätta förståndet i utöfning, den andra bäfvar om intet han åtföljer sedvana utan begrepp. Men om jordbruket blefve stäld i vetenskapens [...] kunde munterheten medfölja en åkerman vid plogen såväl som en timmarman vid huggjärnet. Men innan dess blir alltid åkermannen moraliska grannen till den vilda [...] Jordarbetaren i Skåne är trög. (1959:16-17)

Slättbonden var ”förplumpad” och befann sig nära ”den vilda”. I motsats till detta hade skogsbygdens folk ”odlats” till en högre kulturell nivå och de använde också förnuftet. Vetenskapens rationalitet och dynamiska kraft ställdes på detta vis i skarp kontrast till bondens sedvanor och, återigen, tröghet. Trögheten var i sin tur kopplad till lathet och välmåga. Slättbönderna hade, som det verkar, nästan för bra i Skåne.¹ Ehrenswards bild av den skånske bonden sammanfaller således i flera avseenden med Nicolovius.

Under 1700- och 1800-talet framträder sålunda en serie uppfattningar om hur en typisk skåning såg ut och vilka egenskaper som var framträdande hos denne. Med stor sannolikhet var bilden av skåningen relaterad till en föreställning om landskapet som Sveriges kornbod, ett ”Schlaraffenland som flyter av mjölk och honung” (Bringéus 1991:120). Nils-Arvid Bringéus har emellertid påpekat att idén om kornboden är en förenkling (i likhet med bilden av den tjocke skåningen). Skåne var inte bara ett välmående slättland där överflöd härskade, matvanorna bland skogsborna i Skånes nordöstra delar såg till exempel helt annorlunda ut

jämfört med situationen på slättlandet. På slätten var dessutom välmående och frodighet knappast en framträdande egenskap bland alla människor. Det fanns stora sociala skillnader just i Skånes slättbygder, kanske rent av större än på andra håll i landet (Bringéus 1991:120).

Variationerna till trots är det intressant att bilden av den fete och tröge skånske bonden är så stark, men varför? Vilken funktion fyllde egentligen den tjocke bonden i berättelserna om det skånska folklivet? Kanske har författare såsom Ehrensvärd och Nicolovius haft ambitionen att skapa en moralisk kompass: Genom att lyfta fram de ”onormala”, de som inte lever ett liv i enlighet med normerna, visar man vilken väg människor borde gå (jfr Ehn & Löfgren 2001:46-51). Men det är inte bara folklivsskildrare och vetenskapsmän som har bidragit till denna genre. Det finns också en ganska omfattande folklore vari just den fete skåningen omnämns på ett negativt sätt, till exempel i denna berättelse från 1830-talets Småland:

Många historier gå i svang därhemma om skåningen. Vad han säger om smålänningarna veta de ej så noga att berätta och det ligger i sakens natur, att de ej så noga härom taga kännedom. De förebrå oss vår fattigdom, vårt havrebröd och sill; vi dem åter deras dumhet, tröghet och glupskhet efter gröt [...] Skåningar skola, mer än andra, älska sitt grötfat. Till detta står all deras håg, blott för detta känna de verklig kärlek, blott för detta hava de hjärta. En skåning skars upp, ty han hade dött hastigt, och i hans bröst fann man istället för hjärta – en grötklimp. (efter Bringéus 1971:9)

I en del nidvisor kunde dessutom skåningen benämnas som ”grödabug” samtidigt som slättbornas tröghet och dumhet lyftes fram i andra (Bringéus 1994:19). Vad som karaktäriserar denna, och annan, folklore är att det är berättelser om de Andra. Folkloren skapar därmed, i likhet med tidiga folklivsskildringar, distinktioner mellan olika sociala grupper och bidrar till identitetsformering, vilket också innebär att den kan fungera som en slags moralisk kompass (jfr Klintberg 1986:54-56).

Den tjocke skånske bonden kunde alltså uppfattas som en bromskloss och anomali i det moderna samhället, men kunde också personifiera annorlundahet. Men det fanns också andra värderingar, andra förhållningssätt till den skånske rondören: Den tjocke skånske bonden kunde också utgöra ett maskulint föredöme.

Ett maskulint föredöme

I Nicolovius ögon är självgodhet ett framträdande drag hos den skånske bonden. Men det ryms också andra egenskaper, stolthet och en ovilja att låta sig imponeras av andra till exempel. Detta är egenskaper som träder fram i relation till dem som befinner sig över bonden i den sociala hierarkin: ”Ej gerna låter han sig öfvertala till något af ståndspersoner, för hwilka han hyser ett misstroende” (Nicolovius 1868:7). Även Bruzelius lyfte några decennier senare fram denna egenskap – om än i ett annat skånskt härad.

Nöjd med det närvarande, tycker Ingelstadsbon ej om förändringar, och det är åtminstone först sedan han sett andra hava fördel av något nytt, som han beslutar sig för att ändra det gamla. Den orimliga vördnad, för att ej säga fruktan, han i äldre tider hyste för herrefolk, har i senare tid gått över till ett visst misstroende ... (1976:30)

Bilden av den skånske rondören rymmer sålunda en del sympatiska drag. Bonden må vara trög, men det finns också pondus i hans kropp och karaktär. Möjligtvis är denna positiva laddning kopplad till att fett, paradoxalt nog, även kunde symbolisera rikedom och framgång, inte minst då tillgång till mat var osäker och knapp (Bringéus 1988:36-38). I sina minnen från Vemmenhögs härad i Skåne från 1800-talets slut skriver till exempel kyrkoherde Viktor Åkerman på följande vis:

Att vara fet är en stor dygd och ingiver stor respekt. Det vittnar om rikedom och välmåga. Man har råd att äta sig mätt, det ha ej alla. Skall folk säga en någon artighet kan de ej säga bättre än att man ”tad si” (tagit sig, blivit fet). (efter Bringéus 1971:25-26)

Om det stämmer att fetma ingav respekt levde den runde bonden, trots allt, upp till ett folkligt ideal. Kanske kan man rent av påstå att han följde ett maskulint manuskript (jfr Nilsson 1999), dvs. föreställningar om hur en riktig man borde vara och hur en riktig man borde se ut. Nils G. Bruzelius tangerar också denna dimension. Inledningsvis lyfte jag fram att Bruzelius ansåg skåningen vara en mästare på att äta. Men det var inte bara mängden mat som imponerade på honom. Han konstaterade

dessutom att mängden mat var relaterad till hårt fysiskt arbete. ”Det är en syn, som förtjänar att åskådas” när slättbon arbetar på fälten: ”Det är i ordets egentliga mening ett karlgöra. I detta arbete har sydkåningen ej heller sin överman, knappast sin like, inom Sveriges landamären” (1976:31).² Den skånske bonden var måhända välgödd, men han var också en riktig karl.

Avrundning

Vi lever numera i ett kroppsfixerat samhälle. Detta är ett påstående som tämligen ofta förs fram i såväl samhällsdebatt som i forskning. Inte sällan ryms det i dessa påstående också en föreställning om att det var annorlunda förr. Men på vilka sätt var det egentligen annorlunda förr? Var man verkligen mindre kroppsfixerade förr? Och hur betraktades övervikt och fetma? Detta är frågor som jag arbetar med i ett forskningsprojekt som behandlar övervikt och fetma bland män. Män befinner sig i fokus eftersom det procentuellt sett är fler män än kvinnor som drabbas av viktproblem, samtidigt finns det endast begränsad forskning om dem. Som ett led i detta projekt har jag också intresserat mig för just övervikt och fetma i bondesamhället, med fokus på männen.

När arbetet med bondesamhället och synen på vikt inleddes bar jag en förhoppning om att de klassiska folklivsskildrarna skulle hjälpa mig att berätta en historia om större acceptans för vikt i bondesamhället jämfört med dagens samhälle. I viss utsträckning har dessa förhoppningar infriats eftersom skildringarna rymmer beskrivningar av en frodig bonde som rör sig med pondus och respekt. I detta avseende kan man påstå att idén om ett annorlunda förr stämmer, men samtidigt är det viktigt att betona att långt ifrån alla hade möjligheter att leva upp till detta ideal. Vidare är det av betydelse att poängtera att såväl religiösa som folkliga föreställningar kunde fylla övervikten med negativ betydelse. Fetma kunde representera frosseri och därmed en sorts omoraliskt konsumtionsmönster. Mest överraskad blev jag emellertid av den kritiska blick som folklivsskildrarna lät vila på den välgödda bondekroppen. I detta avseende förefaller det också rymmas kontinuitet till vår samtid där övervikt och fetma betraktas som hot- eller motbild till ett rationellt, dynamiskt samhälle.

Sammanfattningsvis kan man alltså påstå att den välgödde skånske bonden både betraktades som bromskloss i det moderna och maskulin

förebild. Detta kan förefalla paradoxalt men understryker att vikt inte endast ska diskuteras med utgångspunkt i vad vågen berättar. Istället måste vi vara uppmärksamma på hur kulturella föreställningar om vikt är relaterade till sociala och politiska processer. Diskussioner om vikt säger ofta mer om de som talar än de som studeras.

Fredrik Nilsson, Historiska studier, Malmö Högskola

Noter

¹ Nils-Arvid Bringéus menar dock inte att Ehrensvärds kommentarer kring den skånska rondören ska uppfattas som kritik eftersom fetma var en symbol för välmåga (1971:25). Jag delar Bringéus tolkning av fetma som en symbol för välmåga, men menar att Ehrensvärd trots det levererar en kritisk skildring.

² Sigfrid Svensson betonar att det fanns skillnader mellan Nicolovius och Bruzelius. Den förr hade skönlitterära ideal, medan den senare arbetade mer vetenskapligt. Bruzelius förefaller dessutom ha besjälats av samma tanke som många andra folklivsforskare vid denna tid, nämligen att man befann sig på ett räddningsuppdrag: Bondekulturen var på väg att försvinna och därför var det nödvändigt att dokumentera den omgående. (Svensson 1976:12-13).

Litteratur

- Bergsten, Magnus 1999: ”Bonden i bladet”. I: Salomonsson, Anders (red.): *Svenskt bondeliv. Livsform och yrke*. Lund: Studentlitteratur.
- Bringéus, Nils-Arvid (red.) 1971: ”Mat och måltid i skånska bondehem. En översikt”. I: *Skånska matvanor*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund.
- Bringéus, Nils-Arvid 1988: *Mat och måltid. Studier i svensk matkultur*. Stockholm: Carlssons.
- Bringéus, Nils-Arvid 1991: ”Folkliga föreställningar kring födan”. I: Stättin, Jochum (red.): *Det farliga livet. Om avund, rädsla, rykten och fördomar*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bringéus, Nils-Arvid 1994: ”Den skånska matprofilen”. I: Werdenfels, Åke (red.): *Hyllning till madariget. Hävd, humor, hälsa, husmanskost*. Skrifter utgivna av Academia Gastronomica Scaniensis, Skåneländska Gastronomiska Akademien 1, 1994.

Bruzelius, Nils G. 1876/1976: *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne. Under slutet av förra och början av detta århundrade*. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.

Carlsson, Sten 1993: "Enskiftet, en drastisk jordbruksreform". I: Grenholm, Gunvor (red.): *Den svenska historien*. Band 11. Stockholm: Bonniers.

Christensen, Dan Ch. 2004: "Physiocracy – the missing link?". I: Sundberg, Kerstin, Germundsson, Thomas & Hansen Kjell (red.): *Modernisation and Tradition. European Local and Manorial Societies 1500-1900*. Lund: Nordic Academic Press.

Ehn, Billy & Löfgren. Orvar 2001: *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.

Ehnmark, Anders 1999: *Minnets hemlighet. En bok om Erik Gustaf Geijer*. Stockholm: Norstedts.

Ehrensverd, Carl August 1959: *Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse – och förargelse*. Lund: Gleerups förlag.

Ekenstam, Claes 1993: *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700-1950*. Hedemora: Gidlunds.

Elias, Norbert 1989: *Sedernas historia*. Stockholm: Atlantis.

Frykman, Jonas 1979: "Hel och ren. Kropp och tanke hos bönder och borgare". I: Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar: *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber.

Klintberg, Bengt af 1986: *Svenska folksägner*. Stockholm: Norstedts.

Nicolovius (Nils Lovén) 1847/1868: *Folkklifvet i Skytts härad i Skåne vid början af detta århundrade*. Lund: Gleerups förlag.

Nilsson, Bo 1999: *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Umeå: Boréa.

Nilsson, Fredrik 2000: *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.

Rasmussen, Finn (red.) 2004: *Fysisk aktivitet, matvanor, övervikt och självkänsla bland ungdomar. Compass – en studie i sydvästra Storstockholm*. Stockholm: Samhällsmedicin, Stockholms läns landsting och Statens folkhälsoinstitut.

Salomonsson, Anders (red.) 1999: "Bondeliv". I: *Svenskt bondeliv. Livsform och yrke*. Lund: Studentlitteratur.

Sandberg, Helena 2004: *Medier och fetma. En analys av vikt*. Lund: Studies in Media and Communication.

Sarljo-Lähteenkorva, Sirpa 1998: "Hur ser samhället på den fete?". I:

Andersen, Teis, Rissanen, Aila & Rössner, Stefan (red.): *Fetma/fedme – en nordisk lärobok*. Lund: Studentlitteratur.

Svensson, Sigfrid 1976: "Författaren, bygden och folket. En inledning". I: Bruzelius, Nils G. 1876/1976: *Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne. Under slutet av förra och början av detta århundrade*. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.

Werin, Algot 1959: "Efterskrift". I: Ehrensverd, Carl August 1959: *Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse – och förargelse*. Lund: Gleerups förlag.

Åberg, Alf 1953: *När byarna sprängdes*. Stockholm: LTs förlag.

Spelmannen – en halt och lytt...

Patrik Sandgren

Det finns historiska beskrivningar som indikerar på att ”spelmansyrket” kunde vara en syssla som utövades av handikappade, mer eller mindre utslagna människor eller av personer vilka allmänt bedömdes oförmögna att försörja sig med annat arbete. När systemet med häradsspelmän växte fram i Skåne i början av 1700-talet finns dokument som pekar på att yrket åtminstone till en början hade låg status. Följaktligen fanns en möjlighet att några spelmän inte alltid blev tillsatta på grundval av deras spelskicklighet utan att de istället skulle få en rimlig försörjning och inte belasta samhället med att eventuellt ägna sig åt tiggeri. Häradsspelmännen kunde vara förordnade av generalguvernören eller landshövdingen och hade bland annat privilegiet få spela mot ersättning vid allmogens gillen. Dessa spelmän var inte alltid så väl sedda hos allmogen som hellre anlätade en lokalt känd spelman som bättre förstod sig på vilken musik som gick hem och samtidigt inte tog mer betalt.

En dylik problematik beskriver två konflikter som härrör från 1722-23 respektive 1742.¹ Mårten Jönsson i Håstad utanför Lund stämde 1722 skomakaren Anders Koch för att olovligen ha spelat på ett gästabud. Jönsson som var blind var häradsspelman i Torna härad och även hans efterträdare Per Mårtensson skall ha lidit av samma handikapp. Anders Koch hade anlåtats som spelman av rusthållare Nils Månsson i Nöbbelöv som även fick svara för sig i rätten. Månsson försvarade sitt val av Koch med att Mårten Jönsson var en dålig musiker. Om Jönsson verkligen var så dålig kan vi inte med säkerhet veta och i tingsrätten försvarades hans privilegium med att han åtminstone ansågs kunna spela och att han på grund av sitt handikapp måste ha ett ärligt uppehälle. Häradsrätten dömde 1723 följkaktligen skomakare Koch till böter för sitt otillåtna extra arbete. En liknande omständighet finns beskriven från 1742. Detta år utnämndes den blinde Jöns Pehrsson till häradsspelman i Luggude härad och fick därmed tillåtelse att spela på bondebröllop. Detta faktum föranledde klagomål från stadsmusikanten Lorenz Zoll i Helsingborg.

Stadsmusikanterna i Skåne tycks i allmänhet ha haft privilegiet att få spela mot ersättning på de högre ståndens evenemang men åtminstone i Helsingborg skall privilegiet även ha gällt allmogens gillen. Zoll vände sig till borgmästaren med en skrivelse där han framlade att det som tidigare var hans rättighet nu var skiftat till att gälla den unge blinde drängen Jöns Pehrsson. En omständighet var att så sent som året innan hade Zoll fått sina privilegier bekräftade. Hans besvär tycktes dock inte ha fått gehör.

På andra sidan sundet finns en liknande historia mot bakgrund av att stadsmusikanterna i Danmark hade privilegiet att spela mot ersättning på böndernas gillen. När stadsmusikanten Christian Andersson och hans son spelade fiol på en förlovningsfest i Svendborg försommaren 1732 klagade publiken på framförandet.² Gästerna skall bland annat ha antytt att musiken lät som att ”...vrie en Griis i Øret”. Stadsmusikanten hade försvarat sig med ”att hans fingre var styve.” Denna händelse kan förklaras med att klangen i musiken som framfördes verkligen var dålig men också som en konflikt mellan två musiktraditioner med tillsatta spelmän å ena sidan och bland allmogen etablerade bondespelmän å den andra.

... eller lömsk trollgubbe?

I äldre tider sågs inte sällan spelmannen som en dubbelnatur. Denne, oftast en man i beskrivningarna, var på många sätt en omtyckt figur som kunde underhålla allmogen och spela till dans, bröllop och gillen. Musik och dans var samtidigt kopplad till hängivelse och lust och spelmannen kunde därför lätt bli förknippad med synd och skam. Ibland ansågs även spelmannen ha kunskaper i svartkonst och annan fördold kunskap.

Strömkarlen, 1884. Olja av Ernst Josephson (1851-1906). Omslag till Lothigius En bakgrund till Näckens polska, 1914.

Flera uppteckningar med berättelser av informanter födda på 1800-talet vittnar om att allmogen hade föreställningar om att vissa spelmäns nära förbindelser med den onde och dylika mörka makter.

Från Bohuslän finns en berättelse om en fattig svältande spelman från Marstrand som en dag träffade på den onde och av denne fick ett förslag.⁴ I gengäld för att djävulen skulle få hans liv efter femton år skulle hans ficka aldrig vara tom på pengar fram till dess. Om han dock besökte kyrkan under perioden eller spelade en psalm drogs ett år av vid varje sådant tillfälle. Pakten slöts mellan de båda och spelmannen levde femton år i sus och dus och aktade sig noga för att besöka kyrkan eller spela psalmer. Åren gick allt för fort och snart kom den onde för att hämta honom. Spelmannen kände sig dock inte redo för att lämna jordelivet utan försökte fördriva den onde genom att spela en psalmmelodi. Tyvärr hade spelmannen på grund av sitt okristna liv delvis glömt bort hur han skulle spela psalmerna och halkade snart in på en av sina polskor och på så sätt fick djävulen makten över honom. Den onde tog spelmannen till Tjörn och försvann med honom in i berget.

I samband med en spelmans rykte kunde även släktingar baktalas. I en uppteckning från Östra Kärrstorp socken i Skåne berättas exempelvis om en spelmansdotter som beskylldes för att vara mara.³ Hon kallades för ”Kumlan”, ett tillnamn hon ärvt efter sin far.

Det finns flera berättelser från Sverige om spelmän som lärt sig spela av Näcken (Bäckhästen, Strömkarlen med flera namn och gestalter). Dessa spelmän kunde exempelvis spela en speciell magisk repris av en melodi så att omgivningen hypnotiserades. I Nösдалa, Brönnestad socken i Skåne fanns en spelman, Spelman-Johannesen, som skall ha lärt sig spela av Näcken.⁵ Han kunde få både människor, bord och stolar att dansa i evighet. Enda sättet att få stopp på magin var att någon som inte medverkade i dansen skar av strängarna på hans fiol. Spelman-Johannesen hade en bror, Mölle-Jinsen, som var en känd klok gubbe i socknen som hade många patienter. Från samma socken finns en berättelse om en piga med vanställt ansikte.⁶ Enligt folk i trakten hade hon som ung hört Näcken spela Älvaleken och låtit sig hänföras. Överlag är folktron sådan att det bedöms farligare för kvinnorna än för männen att möta Näcken.⁷ Jämför dock skogsråets inverkan på männen i ett omvänt genusperspektiv.

I Väckelsång i Småland vågade människor inte besöka en spelman som lärt sig spela Älvaleken då denne ansågs som en farlig person.⁸ I Hakarp

i samma landskap berättas en historia om en spelman som när denne tog upp Älvadansen eller Skarns polska så dansade alla utan att kunna sluta.⁹ Någon utifrån måste ta ifrån honom instrument för självmant kunde han inte sluta spela. Berättaren beskrev denna polska som farlig musik.

Näcken har ofta varit föremål för stor fascination. Konstnären Ernst Josephson var under flera år sysselsatt och mer eller mindre besatt med att skapa ett verk som i slutversionen fick titeln Strömkarlen. Verket som slutfördes i Norge och tillhör ett av den svenska konstens mer kända verk refuserades av Nationalmuseum och fick i stället en permanent plats på Prins Eugens Valdemarsudde. Denna målning har utan tvivel haft stor betydelse för dagens associationer om Näcken. Josephson, som lär ha sagt ”jag skall bli Sveriges Rembrandt eller dö” diagnostiserades under senare delen av sitt liv som sinnesjuk och kom därmed på sitt sätt att spåda på myten om den originelle och känslig konstnärskaraktären. I en publikation från 1959 skriver konsthistorikern Erik Blomberg uttrycksfullt om Josephsons målning; Blomberg som antyder konstnärens avspiegling i målningen kallar verket en ”... nordisk Narkissos” och skriver vidare: ”I fioltonen skälver en sinnlighet som förändligad vill lyfta sig mot det ouppnåeliga. Musiken tolkar kärleksoffret, lidelsens och smärtans extatiska mysterium”. Blomberg publicerar även en del av ett brev som Josephson skrev till en vän. I brevet beskriver Josephson möjligen en mer simpel känsla av att just befinna sig på den norska landsbygden i färd med att färdigställa sin strömkarl: ”Nu har jag blivit bonde också, och bondeånger har jag också i denna ensliga dalen...”¹⁰

Det finns en historia om när vissamlaren Arvid August Afzelius för första gången kom i kontakt med Näckens polska.¹¹ Afzelius skall enligt berättelsen ha hört polskan första gången sjungas i Stockholm år 1811 av en skurande piga bördig från Od i Västergötland. Pigan som hette Britta Maja och hade titeln Jungfru tjänade vid tillfället hos Afzelius bror och svägerska. Pigan sjöng polskan med de ord hon hört drängarna i hemtrakten använda till trallen. Orden hade enligt Afzelius varit oanständiga men melodin bland det ljuvligaste han hört.

Flera spelmän fick förr epitetet original. I Västra Karup socken i Skåne finns många historier om en spelman som kallades ”Finka-Kalen”.¹² Barnen var lite rädda för honom då de trodde han skulle fånga dem med sin krycka. Han bodde i ett kyffe till stuga som skall ha legat vid en mosse i Glimminge och under senare delen av sitt liv ska han ha arbetat

som dödgrävare. Han var erkänt skicklig på att spela och lärde ut fiol men var också analfabet, ansågs något bakom och snarstucken. Flera av berättelserna framställer honom även som snäll och trevlig.

Skickliga instrumentalister har sedan gammalt varit föremål för giftiga kommentarer. Här ett uttalande som skall ha följts av den helige Augustinus (354-430): ”Om den som blåser eller klinkar på ett instrument verkligen behärskar denna disciplin, så kan jag inte tänka mig något mer vulgärt eller föraktligt än den personen.”¹³ Augustinus intellektuella estetik, som hade stor inverkan på kyrkans inställning till musik under medeltiden var något avog mot instrumental musik och på överdriven rytmisk rörelse. Han betonade musikalisk renhet samt det vokala uttrycket. En sångare skulle dock inte låta sig hänföras av melodin.

I Skånes musiksamlingar finns en fältinspelning med spelmannen och originalet Ivar Andersson från Ulvaboda i västra Blekinge.¹⁴ Han konserverar myten om spelmannen som trollgubbe när han med allvar och inlevelse berättar att han med trollens försorg blev en bortbyting med resultat att han med hjälp av fingrarna i munnen kunde vissla Kväsarevalsens redan när han låg i vaggan. Oberoende av bakgrunden till sitt utanförskap så hjälper han själv till att understryka sin egen originalitet och de förväntningar omgivningen har på begreppet.¹⁵

Allmogens spelmän och den musik som dessa förknippades med var dels kopplad till mer lättmälta uttryck innefattande social samvaro och underhållning men också till känsligare uttryck som hänförelse och sexualitet. Hur är det idag? Företräder några av dagens musiker och artister, amatörer som professionella, inom huvudsakligen de populärmusikaliska genrerna liknande dubbla budskap vare sig de är kvinnor eller män, näckar eller skogsrän? Naturligtvis, med förvisso ett brett spann mellan svagare och starkare moraliska aspekter – allt från den tidiga rockens emellanåt konkret destruktiva manliga gitarrhjältar till aktuella kvinnliga R'n'B artisters skickliga men utmanade uttryck i vilken musikvideo som helst.

Noter

- 1 Se Andersson u.å.:19f. Hänvisningar till LLA, Torna härad, AIa:30, 1722:7/11, § 15 och LLA, Torna härad, FIa:40, 1722-23, datum? samt LLA, Helsingborg, magistraten, FI:46, 1742:19/6
- 2 Koudal 1999:437
- 3 Luf, M 3351:18
- 4 Luf, M 1325:9-11
- 5 Luf, M 3003:9
- 6 Luf, M 3010:1
- 7 Jfr Stattin 1991:26
- 8 Luf, M 6421:17-18
- 9 Luf, M 2836:11
- 10 Blomberg 1959:76f
- 11 Lothigius 1914:17f
- 12 Luf, M 14028:18 samt SMS B289:08, 286:02, 276:05
- 13 Benestad 1994:45
- 14 Luf, SMS B165:09
- 15 Jfr Åkesson 1991:60

Litteratur

- Andersson, Greger u.å.: *Privilegierade häradspelmän i Skåne under 1700-talet*. (kompendium). Lund.
- Benestad, Finn 1994: *Musik och tanke*. Lund: Studentlitteratur.
- Blomberg, Erik 1959: *Ernst Josephsons konst. Från Näcken till Gäslisa*. Stockholm: P A Norstedt & Söner.
- Koudal, Jens Henrik 2000: *For borgere og bønder. Stadsmusikantvæsendet i Danmark 1660-1800*. København: Museum tuscalanum.
- Lothigius, C. A. R. 1914. *En bakgrund till näckens polska*. Stockholm: M. TH. Dahlström.
- Stattin, Jochum 1992. *Näcken*. Stockholm: Carlssons.
- Åkesson, Lynn 1991: *De ovanligas betydelse*. Stockholm: Carlssons.

Bussresor som folkminne och folknöje

Göran Sjögård

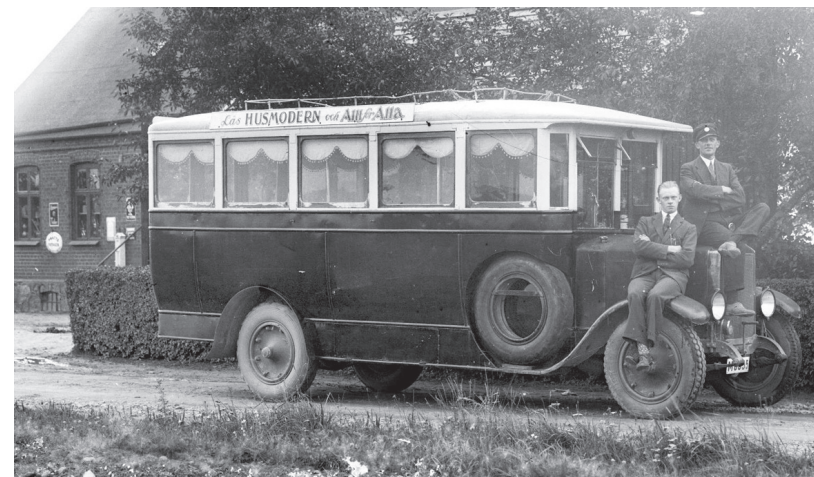
Den motordrivna bussens införande i Sverige firade etthundra år 2002. Detta faktum och Folklivsarkivets önskan att dokumentera minnen och uppfattningar om "föremål" som nästan alla har någon erfarenhet av ledde till att vi år 2003 sände ut frågelistan Luf 210, *Att resa med buss förr och nu* till våra fasta meddelare. Vi fick 87 stycken svar. En del av de uppgifter som svaren på frågelistan fångade återges i denna uppsats. Projektet fick en fortsättning i och med att vi under ett par månader år 2007 dokumenterade arbetsresor eller pendling i Skåne med foton och intervjuer (Susanne Ewert sid 35). I Upppteckningar från 1930-1940-talet på Folklivsarkivet framstår bussen som en symbol för den moderna tiden och angavs som en av de faktorer som ändrade den gamla folkkulturen.

Det latinska ordet omnibus betyder närmast "vagn för alla" och har använts i svenskan för regelbunden persontrafik på bestämda sträckor sedan 1830-talet. Vagnen som drogs av hästar hade ofta långsgående bänkar och kunde vara både öppen och täckt. Ordet användes i flera sammansättningar som hade samband med personbefordran under 1800-talet. Motoromnibus nämndes i Sydsvenska Dagbladet 1899. Kortformen buss är efter engelskans bus. Busslinje och busstrafik började användas på 1920-talet.

Bussens transportuppgift utvecklas

När busstrafiken började komma igång så smått på 1920-talet var bussen ofta en ganska primitiv konstruktion. Det kunde vara en ombyggd T-Ford som utrustats med flak och långbänkar. Omvandlingen till buss kunde utföras som hemmabygge av en händig person. Motorstyrkan var svag och passagerarna tvingades ibland att skjuta på i uppforsbackarna. Punkteringar inträffade titt som tätt men det lagades vid vägen. Ibland

skyddades passagerarna med en presenning men de var ett tåligt släkte. De satt gärna och frös om de fick åka. En person berättade för släktingar om en resa med buss i Skåne i början på 1920-talet som var det värsta han gjort. Det var som att åka bultvagn på en frusen åker. I fortsättningen tänkte han aldrig resa med omnibuss. Bussresor var dock ovanligt på 1920-talet. Lantbrukarna åkte helst häst och vagn som de alltid gjort. Motorfordon var ett irritationsmoment för hästtransporter och gående samt för dem som ansvarade för vägunderhållet. Vägarna var inte byggda för motorfordon och framkomligheten nästan omöjlig vid snö och tjällossning.

Bussen utanför affären i Nötesjö i Börringe kyrkby, Skåne. Scania-Vabis ca 1926. Foto, Martin Svensson, Folklivsarkivet Lund. Neg.nr 8-9-66.

Bussarna fick efterhand en transportuppgift på landsbygden när allt fler busslinjer till centralorterna öppnades. I befolkningens ögon höjdes bygdens anseende när busstrafiken startade. Bussarna började även transportera gods. Ett frågelistsvar berättar om en händelse på 1930-talet. En passagerare frågade busschauffören om han kunde ta med sig en potatissäck på återvägen. Då uppdagades att det var hela fem säckar. Bussen var redan fullastad med gods. Därför måste säckarnas ägare sitta på flaket och hålla fast dem. I en brant uppforsbacke tvingades chauffören att ta sats men då tog mannen med potatissäckarna det säkra för det osäkra och hoppade av i farten. Väl uppe på backkrönet upptäckte chauffören honom stående nere i backen men väntade på honom så att resan kunde fortsätta.

Busstrafiken blev betydelsefull för lördagarnas torghandel. Torgresorna fortlevde ännu på 1950-talet och kanske en bit in på 1960-talet. På 1940-talet brukade chaufförerna på en av busslinjerna in till Mårtenstorget i Lund stanna på landsvägen där torgförsäljarna bodde så att de slapp bära sina varor till busshållplatsen. Bussarna hade släpkärra och lasträcke på taket och fraktade alla sorters lantbruksprodukter som grönsaker, frukt, höns, kaniner och ägg. På busslinjer i skogsbygden utökades lasten med blåbär och lingon.

Bussarna transporterade varor till lanthandlarna och chaufförerna tömde brevlådorna på vissa turer. Personer som bodde utmed busslinjen kunde skicka efter varor från butiker i staden som levererades till en överenskommen hållplats där kunden stod och väntade. I glesbygd är denna service fortfarande viktig. Numera organiseras godstrafiken med buss av företaget Bussgods. Förr kunde resenärerna bli så bekanta med "sin" busschaufför att denne privat hjälpte till med inköp och andra ärenden.

Bussen och cykeln kompletterade varandra ända fram till 1960-talet. Bussarna var utrustade med hållare för cyklar både bak och fram. Dagliga resor till arbetet kunde kombineras så att cykeln lastades på bussen och följde med mellan bostaden och arbetsplatsen.

Skolresorna

Barnets första bussresa kan etsa sig fast i minnet. En man berättar om när han var sex år och skulle åka ensam till farföräldrarna. Hans mor vinkade av vid busshållplatsen. Resan blev en plåga för han var så blyg och alla passagerare tittade på honom.

Det saknas inte humoristiska inslag i de dagliga skolresorna. En person minns den ljusgula och fyrkantiga skolbussen i slutet av 1940-talet och som skolbarnen kallade "orrakoja". Ibland orkade den inte uppför backarna utan chauffören fick backa tillbaka och ta sats.

Flera minns sina skolresor med buss. En gick till Göteborg i början på 1940-talet. Flickorna fick åka i en blåmålad modern buss. Pojkarna fick nöja sig med att åka på ett lastbilsflak som utrustats med långbänkar. En skolresa på 1930-talet vittnar om att pojkar då liksom nu kan vara stökiga. Pojkarna ville sitta långt bak i bussen. De öppnade fönstren och vinkade med sina Vegamössor åt mötande bilar och hästskjutsar. Nöjet fick ett

snabbt slut när en av pojkarna tappade sin mössa och lärarinnan ilsknade till. Under en skolresa till Lund på 1950-talet pratade och skrattade skolkamraterna för fullt och sjöng följande sång så det ekade i bussen: "En busschaufför, en busschaufför. Det är en kis med glatt humör. Och har han inget glatt humör, så är det ingen busschaufför."

Chaufför vid bussen Malmö - Kvarnby - Sturup på 1920-talet.
Foto, Martin Svensson. Folklivsarkivet Lund. Neg.nr 8-9-68.

Busschauffören med respekt och personlighet

Fram till 1960-talet beskrivs busschauffören med uniform och blankt märke i mössan som en man med pondus. Passagerarna kände lättare igen chaufförerna eftersom det bara var några stycken som körde alla turerna. Chaufförerna hade olika personligheter och körsätt som passagerarna lade på minnet. Om en busschaufför berättas att han alltid åkte frihjul i nedförsbackar för att spara bränsle men det medförde att han alltid blev försenad. En annan hade varit husar i Eksjö och uppträdde stramt och militäriskt. Chaufförerna kunde få smeknamn. En vemodig man kallades "Tristan". En var vänlig och hade barnbarn och kallades för "Morfar". Alla passagerarna var nöjda med "Stjärna" för att han var så serviceinriktad. En chaufför kallades "Hjälpa till" för han satt i förarstolen och gungade och sköt på med hela kroppen i uppförsbackarna. "Stålmusen" var en ilsken liten man och "Hoppekutt" eller "Knycken" gasade och bromsade omväxlande under körningen.

Vägstandarden på landsbygden var långt fram på 1950-talet dålig för tyngre fordon. Berättelserna om chaufförerna vittnar om att det kunde vara arbetsamt att köra på smala och krokiga grusvägar. När bussarna saknade servosystem var det tungt att styra och bromsa. På 1940-talet var ”Stora röda Asabussen” Tjuredas livlina mot stora världen. I skvallerbacken vintertid måste passagerarna och traktens ungar skjuta på. Buss-Johan som körde brukade ta i med hela kroppen. Han lyfte på andan, svettades och blev rödare och rödare i ansiktet under det att han gång på gång torkade sig i nacken och pannan med en rödmönstrad snusnädduk.

Busskonduktören är numera en ovanlig yrkeskategori i Sverige. För både pojkar och flickor kunde det förr vara ett tillfälligt arbete med inslag av stolthet och ansvarskänsla. Utrustade med skärmmössa och ibland uniform skötte de biljetthanteringen och assisterade chauffören med bagaget. För tonårpojkar kunde konduktörsjobbet leda till utbildning och anställning som chaufför.

Busschauffören, stressad och yrkeskunnig

De som åker buss regelbundet numera har i allmänhet ingen personlig kontakt med busschauffören. Oftast är det många olika som kör så det utvecklas ingen närmare bekantskap mellan chaufförerna och passagerarna. Särskilt inte på tätortslinjer. Ofta hälsar man på varandra med ett hej som kanske besvaras. På vissa busslinjer kan det mot förmodan utvecklas en mer personlig kontakt mellan chaufförerna och passagerare som åker regelbundet. Man känner varandra kanske till namn och något lite om respektive familj. Några kvinnliga passagerare på en Skånelinje brukade baka kakor till chaufförerna i samband med julhelgen.

Arbetsituationen för nutidens busschaufförer har uppmärksammats i flera av svaren på frågelistan. Många minns busstrejken 1999 och det är numera allmänt känt att det är ett stressigt arbete där arbetsschemat knappt tillåter en att sköta sina naturbehov. En av informanterna känner särskilt för busschaufförernas situation.

”Själv är jag övertygad om att jag skulle bli galen efter ett par hållplatser i yrket. Människor tjafsar om allting, ska växla stora sedlar, smita förbi utan att betala eller pruta. Nattetid är folk inte sällan överförfriskade, högljudda och provocerande. De skräpar ner eller kräks i bussen och

om de kommit för sent försöker de kasta sig in i eller framför bussen. Och – det kanske värsta av allt – med på varje bussresa tycks det alltid finnas någon knäppgök som sätter sig på det ensamma sätet allra längst fram och totalt ignorerar skylten som upplyser om att samtal med föraren under färden är förbjudet.” (kvinna född 1974).

Flera berömmar nutidens busschaufförer och deras yrkeskunskap men det finns också kritik på hur de bemöter passagerare och att några tycks ha missat att det är ett serviceyrke. Vissa passagerare finner ingen skillnad i körförmåga om man jämför män och kvinnor medan andra tycker att kvinnor kör lite lugnare. Några meddelare passar på att berömma busschaufförer som kör turistbuss och som oskadda lyckas ta sig fram på smala gator i den tätast tänkbara trafik i Europas storstäder.

Komfort eller transport

Passagerarna ställer numera höga krav på komfort och även om nutida bussar i linjetrafik är utrustade med bekväma stolar, bra uppvärmning och inbelysning är alla inte helt nöjda. Ofta är det för trångt mellan sätena. En del äldre bussar saknar klimatanläggning så de är kalla på vintern och för varma på sommaren. Vissa personer uppger att de lätt blir åksjuka när de åker buss.

För långfärder och långa pendlingsresor till jobbet föredrar många tåget om det är ett möjligt val. Tåget går snabbare och jämnare, utrymmet är bättre och det är enklare och mer avkopplande att sitta och läsa, lyssna på musik eller bara titta ut på det förbipasserande landskapet. Stolarna är ofta bredare och mjukare än i en buss. Tåg kan vara lämpligare när flera reser tillsammans eller om man reser med småbarn. En informant skriver att tåget känns charmigare medan buss bara innebär en transport mellan två punkter. Att åka buss kan upplevas som fattigdom. Som om man varken har råd till cykel eller bil. Det finns personer som hellre står och väntar på taxi än att de åker buss. En viktig konkurrensfördel för bussen är ibland det lägre biljettpriiset.

I bussens barndom fanns inga bestämda hållplatser. Ville man åka ställde man sig på valfri plats vid väggkanten och gav tecken så att bussen stannade. Helst borde man stå så att bussen inte tvingades starta i en

uppförsbacke. En naturlig hållplats för bussen var mjölkpallen där passageraren kunde sitta och vänta. Fasta hållplatser med en enkel plåtskylt med tidtabell på en stolpe blev nästa utvecklingssteg. Dessa är fortfarande vanligast på landsbygdslinjerna. När det är mörkt kan det vara bra att signalera med en ficklampa om man vill åka med berättar en resenär.

För tätortstrafiken är det numera vanligare med busskurer. De har ibland belysning och uppvärmda sitsar. Förr var busstationen ofta en enkel träbyggnad som värmdes upp med vedkamin men har successivt utvecklats till nutidens resentrum som är utrustade med tydlig trafikinformation och annan service. Fortfarande används dock onödigt trista busstationer som saknar både bekvämlighetsinrättning och kafé. Klotter på väggarna förstör trivseln och det kan kännas förödmjukande för resenärerna att sitta och vänta i en smutsig väntsal.

Säkerhet och miljö

Under 2000-talet har bussens trafiksäkerhet ifrågasatts. Delvis hör det samman med att bussföretagen pressas av lönsamhetskrav till den gräns där man sparar på underhållet av fordonen. Den allmänna trafiksäkerhetsdebatten har också lett till krav om förbättrad säkerhet i bussarna. Till exempel att alla sittplatser skall vara utrustade med säkerhetsbälten. Flera av svaren vittnar om att passagerarna är engagerade i behovet av ökad trafiksäkerhet. I det stora hela anses det trafiksäkert att åka buss men några är bekymrade över dåliga bromsar, slitna däck, svaga karosser med stora fönster som befaras inte skydda vid krock samt avsaknad av krockkuddar och säkerhetsbälten. Några passagerare försöker medvetet välja sittplats där de känner sig lite mer skyddade. En person var förvånad över att det är tillåtet att passagerare står i gången under färd. Stress vid av- och påstigning känns obehagligt. Det har hänt att man nästan fastnat i bakdörren när chauffören börjat stänga för att köra påpekar en informant.

Miljöhänsynen har medfört att många tycker att man skall åka kollektivt. Den dieseldrivna bussens miljöpåverkan är dock inte oproblematisk vilket påpekas i svaren på frågelistan. Många turer trafikeras med för stora bussar i förhållande till antalet passagerare.

Kollektivtrafiken borde utvecklas att använda olika storlekar på fordonen och införa beställningstrafik för vissa turer. Några meddelare tror att det blir för dyrt eller miljöfarligt att åka med egen bil i framtiden så det är nödvändigt att utvidga kollektivtrafiken. Vissa säger sig ha dåligt samvete för att de kör bil ofta. Bilen är dock för närvarande svår att undvara om hemorten saknar busslinje. Bilen gör det enklare att transportera hela familjen inklusive husdjur och olika sorters bagage. Ibland innebär bilen frihet eftersom man själv bestämmer över körningarna men ibland innebär bussen frihet för att man slipper ha ansvaret under färden.

Bussresenären och medresenärerna

Bussen kan vara platsen där man träffar vänner och bekanta. En kvinna berättar att så är fallet eftersom hon åker regelbundet varje dag och ibland gör hon nya bekantskaper. På morgonturen läser hon dagstidningen men på kvällsturen vill hon hellre sitta och prata med bekanta.

De som reser regelbundet varje dag väljer helst samma sittplats i bussen. Den skapar trivsel och trygghet. För vissa kan sittplatsen nästan upplevas som en personlig egendom om man sitter på den tillräckligt ofta. En person som är född i slutet på 1950-talet berättar att hon som barn råkade ut för en äldre kvinna som bestämt krävde att hon flyttade sig från hennes plats framme vid chauffören. En annan resenär skriver att bussen är både ett familjärt och ett intimt resätt. Man skapar sig lätt ett eget privat område genom att man breder ut en tidning, slår upp en bok, placerar sin väska eller sin kapp på den tomma sittplatsen bredvid. Armbågen är en tydlig signal för den som sitter bredvid att hålla distansen. Trots att sätena i en buss är placerade nära varandra kan samtal föras mellan resenärer som sitter bredvid varandra utan att omgivningen kan höra.

Bussresan kan vara avkopplande. Resenären kan njuta av att betrakta naturen och studera samhällen som passeras utmed vägen men smutsiga rutor förstör lätt resnöjet. Efter en lång arbetsdag kan nattbussen hem till bostaden kännas mysig. Resan ger möjlighet att varva ned och komma till ro i lagom dämpad belysning. Bussresan medger en stunds avkoppling som tillåter en att vara innesluten i sin egen värld. Njutbarheten kan vara ännu mer påtaglig i en lyckad charterresa med buss. Bussen blir lätt det

trygga och fasta rum varifrån den rörliga omgivningen betraktas. Man bara sätter sig bekvämt tillrätta och får allt planerat och serverat. I varje fall så länge som inte något oväntat hinder sätter käppar i busshjulen.

Källor och litteratur

Luf M 24225-24305, M 24309, M 24165, M 24313.

Ekström, Gert, Ericson, Lars, Karlsson, Lars Olov, Alla våra bussar. Sthlm 1978.

Elgh, Leif, Karlsson, Bengt-Arne. Buss-Arvid och stadstrafiken i Falkenberg. Malmö 1994.

Johansson, Harald, Johansson, Inge, Stålhand, Allan. 80 år med Ramkvillabuss. Ramkvillabuss historia 1922-2002. Ramkvilla 2002.

Göran Sjögård, arkivarie vid Folkklivarkivet. Foto, Charlotte Hagström juni 2008.

Med Emil i Lönneberga i arkiven

Karin Sjöberg

I arkiven finns mängder av spännande dokument om människors liv och vardag. Dokumenten innehåller röster från det förflutna som kan hjälpa oss att förstå såväl historien som nutiden. Min uppgift som arkivpedagog vid Skånes Arkivförbund är att väcka ett större intresse för arkiven och dess innehåll. Men, hur kan man då gå tillväga för att skapa intresse för dessa gamla och ofta svårlästa dokument?

Ett bra sätt är att relatera dokumentens innehåll till välkänd skönlitteratur såsom Emil i Lönneberga. Idén föddes när jag en dag plockade fram en gammal husförhörlängd. Plötsligt kom jag att tänka på Emil och husförhöret i Katthult. Jag mindes särskilt prästen som frågade Lina ”om hon inte tycket det var märkvärdigt att Gud hade skapat henne”. Lina svarade att ”Ja, det förstås, själva mig var väl inte så märkvärdigt att göra, men alla di där krumelurerna jag har i örona, di tycker jag skulle vara marigt å få ihop!”. Genom associationen till Emil fylldes plösligt den gamla husförhörlängden med liv och jag kunde sätta in dokumentet i ett större sammanhang.

Jag insåg att Emil är inte bara en fantastisk sagobok utan även en god ”historiebok” där nästan alla Emilberättelser kunde kopplas till arkivmaterial. I våra lokala arkiv finns, precis som i Emilböckerna, allt från amerikabrev, uppgifter om fattighjon och nykterhetslöften till berättelser om mylingar och kometer. Genom att ta utgångspunkt i olika Emilepisoder blir mötet med arkivens källor både spännande, begripligt och lärorikt för såväl barn som vuxna.

Det är mot bakgrunden av detta som jag nu har skrivit boken ”Krumelurer i arkiven – en pedagogisk resurs”. Boken visar på ett enkelt och lustfyllt sätt hur arkiven kan bli levande och intressanta med hjälp av Emil. Med utgångspunkt i Emilberättelserna lyfter jag fram arkivmaterial från historiska företeelser såsom folkskolan, fattigvården och emigrationen, för att bara nämna några exempel. Varje kapitel inleds med ett utdrag ur

Astrid Lindgrens böcker samt en illustration av Björn Berg. Utdraget och illustrationen kompletteras med en faktatext om den aktuella företeelsen och tips om var man kan hitta dokument som knyter an till denna. Det finns även rikligt med exempel på dokument från olika arkivinstitutioner, museer, hembygdsföreningar, bibliotek och privatpersoner.

Ett av kapitlen handlar om folktron förr i tiden. Här finns utdrag ur Emilböckerna som beskriver hur Lina ser en ”myling” på skorstenen, och när Krösa-Maja skämmer både Emil, Ida och Lina med historier om varulvar. Vidare får man veta att varken Lina eller Krösa-Maja var ensamma i sin tro på varulvar. I det gamla bondesamhället fanns en utbredd berättartradition kring övernaturliga händelser och väsen av olika slag. Förutom varulvar och mylingar så fanns det jättar, tomtar, gengångare, lyktgubbar och mycket annat. Dessa berättelser, som nu finns nedskrivna och bevarade på olika folklivs- och folkminnesarkiv, fyllde olika funktioner. En del förklarade natur- och himlafenomen, djurens läten eller historiska händelser, medan syftet med andra berättelser var att varna, beskydda, moralisera, skrämja eller roa lyssnarna. Gemensamt för berättelserna är att de ger oss en bild av hur människor levde och uppfattade sin omvärld. De speglar ideal och normer som ansåg viktiga då. I avsnittet om folktron får läsaren kunskaper om både folktro och i vilka arkiv man kan finna dessa historier. Kapitlet avslutas med exempel på verkliga varulvs- och mylingsägner hämtade från Folklivsarkivet i Lund.

Min förhoppning är att boken ska ge kunskaper om arkiv och inspirera till eget sökande av lokal- och kulturhistoriskt material i olika pedagogiska sammanhang.

Karin Sjöberg är arkivpedagog vid Skånes Arkivförbund.

Boken Krumelurer i arkiven – en pedagogisk resurs är inbunden och tryckt i fyrfärg. Den omfattar 96 sidor och är rikligt illustrerad med dokument och bilder. ISBN 978-91-976820-0-8.

Den kan beställas från Skånes Arkivförbund, Porfyrvägen 19, 224 Lund, per e-post info@skanearkiv.se eller per telefon 046-19 59 60. www.skanearkiv.se Pris: 190 kr + frakt.

Vardagsresandets rutiner och strategier

Susanne Ewert

Solens strålar hade precis börjat värma när jag i april 2007, med kamera och anteckningsblock, gjorde flera av Skånes perronger och tågsträckor till mitt undersökningsfält. Genom intervjuer, observationer och fotografier skulle jag på uppdrag av Folklivsarkivet dokumentera den vardag och de erfarenheter som tillhör pendlaren.

Till en början tog jag kontakt med pendlare i min bekantskapskrets för att utifrån dem skapa vidare kontakter som jag kunde följa med kameran. Men det visade sig snart att folk var mycket generösa med att låta sig avbildas och/eller intervjuas och flertalet informanter träffade jag på stationer eller ombord på tågen. Under hösten har jag också följt tågvärdarnas och lokförarnas arbeten ute på pendeltågen. Sammanlagt blev det sjutton intervjuer med personer som pendlar till och från arbetet/skolan och tretton intervjuer med personal på Arriva/Skånetrafiken (Pågatågen) samt många bilder. Materialet kommer att arkiveras på Folklivsarkivet.

Ett genomgående tema som kan urskiljas i intervjuerna handlar om olika strategier för att ”känna sig hemma”. Genom olika tekniker skapar pendlaren sin egen privata sfär i offentligheten. Det är först när någonting bryter mönstret, t.ex. en tågförsening, som människor tar kontakt med varandra för att utbyta erfarenheter. Annars handlar det om att på olika sätt avskärma sig genom att t.ex. välja en sittplats vid fönstret, lägga väskan i sätet bredvid eller framför, hosta i avskräckande syfte när folk går på, läsa gratistidningar, lyssna på musik i Mp3-spelaren, prata i mobilen eller helt enkelt sluta ögonen och sova. Olika föreställningar kring social samvaro gör att kollegor eller bekanta på tåget ställer pendlaren inför olika val. En av informanterna anser t.ex. att det är oartigt att gå förbi en kollega för att sätta sig någon annanstans och läsa medan andra ser det som en självklar rätt.

Men att få en ”vilt främmande människa” vid sin sida eller mittemot sig beskrivs också som någonting spännande som bryter det rutiniserade resandet. Det kan leda till intressanta samtal eller, som en informant berättar, en möjlighet att låta fantasin få fritt spelrum. Vem är personen mitt emot, vad arbetar hon med och vart ska hon resa?

Dokumentationen, som har finansierats med medel från Ebbe Kocks Stiftelse och skedde inom projektet ”Minnen, upplevelser och berättelser om vardagsresor”, redovisas i rapporten ”Känna sig hemma” Pendlarens vardagsstrategier. Den kan läsas i sin helhet på Folklivsarkivets hemsida: <http://etnhum.etn.lu.se/arkiv/>.

Morgonpendlare. Foto, Susanne Ewert 2007.

Det hände 2007

Charlotte Hagström

Dokumentation och insamling

Under 2007 sände Folklivsarkivet ut två frågelistor, LUF 223 *Lukt och smak* och LUF 224 *Samlings- och mötesplatser*, samt en kortfrågelista om *Mors och fars dag*. *Lukt och smak* har hittills gett 67 svar, kortfrågelistan 53 och *Samlings- och mötesplatser* 61. I december 2006 sändes LUF 222 *Kärlek* ut och under året inkom 52 svar. För närvarande pågår arbetet med att arkivera svaren på LUF 221 *På kyrkogården* som sändes ut i september 2006 och på vilken det inkommit 91 svar.

Studenterna som läser etnologi på B-nivå hade både under våren och hösten sina obligatoriska fältarbeten förlagda till Helsingborg. I ett samarbete med Kulturmagasinet i Helsingborg har de under temat ”Berättelser om Maria. Betydelser av en plats” samlat material inför sina uppsatser. Materialet består av en mängd intervjuer med personer som på olika sätt har eller haft anknytning till det före detta sjukhuset S:ta Maria och/eller det nuvarande snabbt expanderande bostadsområdet Mariastaden, och observationer av miljöerna. Det är nu arkiverat vid Folklivsarkivet.

Projektet Människor och träd

I september 2005 skickade Folklivsarkivet ut frågelistan LUF 218 *Träd* som en del i ett dokumentationsprojekt i samarbete med Parkkontoret, Helsingborgs stad, och Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp. Detta blev sedan utgångspunkt för projektet ”Människor och träd” som jag och Carina Sjöholm arbetat med. Strax före sommaren 2007 publicerade vi *Tänkar om träd. En etnologisk studie av människors berättelser om trädets betydelser*. Under hösten ingick den bland annat som kurslitteratur på den humanekologiska kursen Miljö, kultur och utveckling där jag också

varit gästföreläsare. Tre artiklar med utgångspunkt i rapporten har vi också publicerat: "Att tänka med träd" i Föreningens för dendrologi och parkvård årsskrift Lustgården (2007), "Utan träd är staden steril och karg" i Gröna fakta (2007:8) samt "Träd. Kulturanalytiska perspektiv på människa och natur" i den norska Tidsskrift for kulturforskning (2008:1). Under julhelgen sändes en intervju med oss under temat Träden i våra liv i Vetenskapsradion forum i P1.

Arkivarie och lektor Charlotte Hagström. Foto, Rolf Hagström april 2007.

Undervisning, föredrag och utåtriktad verksamhet

Förutom att arbeta som arkivarie är jag också lärare och forskare i etnologi. Ibland är de olika uppgifterna klart avgränsade medan de andra gånger är svårare att skilja åt. Men även i de fall då jag gör sådant som inte direkt har med arkivet att göra brukar det ändå ha viss anknytning till det: materialet jag använder, såväl i undervisning som i forskning, hämtas ofta därifrån. Mitt huvudsakliga forskningsområde under senare år har varit personnamn och identitet och stor nytta har jag där haft av de 97 svar som inkom på frågelistan LUF 208 *Namn och identitet*. Under 2007 höll jag bland annat föredrag om detta på Afdelning for Navneforskning vid Köpenhamns universitet, Nybro Stadsbibliotek och på konferensen Ordens magi i Stockholm. Vidare var jag gästföreläsare på en gymnasieskola i Kungsbacka, medverkade vid en internationell namnforskningskonferens i Oslo samt i tre radioprogram på detta tema.

I mars 2007 var jag under en vecka gästlärare vid Åbo Akademi där jag undervisade på kursen Tradition i förändring. Föreläsningarna handlade om både min egen forskning och om att arbeta med folkminnesarkiv och dess material. Andra föredrag har varit vid Lyssnande Lund/ Ljudmiljöcentrum där jag talat om Ljud förr och nu utifrån frågelistan LUF 219 *Ljud och oljud* och vid en temadag om avsked för Nätverket för liturgi och gudstjänst i Lunds stift. Jag har också haft flera visningar och föredrag om arkivet för hembygdsforskare, släktforskare, blivande lärare och studenter. Året innebar som vanligt också besvarandet av en mängd frågor från journalister, forskare, studenter och allmänhet om allt från recept, skrock och medelvennison till midsommar, emigration och spökhistorier.

Skånes musiksamlingars verksamhet 2007

Patrik Sandgren

År 2007 gick i moderniseringens och den utåtriktade verksamhetens tecken.

Arkivering och digitalisering

Huvuddelen av Skånes musiksamlingars registrerade fältinspelningar av äldre skånska traditionsbärare har migrerats till digitalt format. Materialet kan nu hanteras på ett smidigt sätt och håller samtidigt en hög ljudkvalitet. En betydande mängd digitala ljudfiler med exempel ur samlingarna har expedierats till både interna och externa beställare under året. Beställare har varit såväl forskare och studenter som musiker och intresserade privatpersoner. Parallellt med digitaliseringen har flera nyregistreringar av handskrivna notböcker, visböcker och skillingtryck gjorts. Flera fonogram utgivna av olika musikprojekt har inkommit till avdelningen och en större samling vistexter med kopplingar till föreningsliv och folkrörelser har donerats av Lennart Kjellgren. Christer Lundh har lämnat in en samling magnetband från Sveriges Radios arkiv innehållande program med och om skånsk folkmusik. I slutet av året gjordes en översiktlig undersökning av kompakt digital inspelningsutrustning i syfte att användas till fältinspelningar av musik och intervjuer. Ett visst samarbete inleddes med nystartade Blekinge musiksamlingar och föreningens styrelse har besökt Skånes musiksamlingar och fått tekniska och insamlingsmässiga råd.

Utbildning, forskning och utåtriktad verksamhet

Utöver ovan nämnda arkivarbeten lades jobb ner på att återetablera Skånes musiksamlings verksamhet sett ur ett externt perspektiv, det vill säga ”den tredje uppgiften”. Flera föredrag genomfördes av mig med både

Arkivarie Patrik Sandgren vid Skånes musiksamlingar, Folkklivarkivet.
Foto, Annika Zetterlind 1:a maj 2008.

direkta och indirekta kopplingar till samlingarnas verksamhet, profil och innehåll. I samband med Folkmusikåret 2007 anordnade jag ett uppskattat Öppet hus för Skånes spelmansförbunds medlemmar, vilket senare mynnade ut i ett föredrag på förbundets höstträff. Jag har inlett ett samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria vilket resulterat i flera recensioner av böcker med musikanknytning till tidskriften RIG.

Skånes musiksamlingar har uppmärksammats i både dagspress och riksradio och samlingarnas hemsida fått en rejäl ögonlyftning. Ett virtuellt projekt, ”Ringsignaler - samlingar från äldre traditionsbärare”, blev 2007 ett delprojekt kopplat till HEX (Humanistisk experimentgrupp). Projektet fick viss uppmärksamhet, bland annat genom ett reportage i vetenskapsradion vilket sändes tre gånger under v 49. På årliga Arkivens dag bidrog musiksamlingarna med utställt material samt med ett föredrag jag hade om skånsk folkmusik i ett historiskt perspektiv. Musiksamlingarna har stått till tjänst i utbildningssyfte där bland andra a-kursens studenter i etnologi har använt material från samlingarna. Under året har jag haft ett visst samarbete med avdelningarna för musikvetenskap i Lund och Växjö, vilket bland annat resulterat i ett föredrag för a-kursens studenter i musikvetenskap i Lund samt att c-studerande från båda universiteterna besökt och tillbringat tid i samlingarna i samband med sina uppsatsarbeten. Spelmän, spelkvinnor och musikgrupper har besökt och tagit kontakt med samlingarna för att leta material och för att få tips om låtar att bearbeta och framföra.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis blev 2007 ett år som bokstavligt talat dammade av Skånes musiksamlingar. På grund av några år i träda och följaktig personalbrist kom samlingarna somna in och inkommande material kunde inte arkiveras på ett tillfredställande sätt. Förhoppningen är musiksamlingarna nu går in i ett skede med kontinuerlig verksamhet och att det även i fortsättningen kommer att finnas en tjänst som musikarkivarie som är knuten till samlingarna. Det är utan tvekan så att verksamheten på Skånes musiksamlingar både är omtyckt och anses betydelsefull. Musiksamlingarna innehåller en stor mängd oregistrerat material, både värdefulla inspelningar och dokument, och det är naturligtvis viktigt att detta material tas om hand på ett kompetent sätt. Verksamhetsåret har 2008 har börjat aktivt och några saker skall nämnas: Registrering och arkivering av tidigare oregistrerade fältinspelningar och dokument har påbörjats. När det gäller fältinspelningar hanteras under våren specifikt material donerat av Lennart Kjellgren. Två praktikanter som under våren varit på Folklivsarkivet har också hjälpt till med att registrera och arkivera en stor samling handskrivna notböcker från Landskrona musiksällskap.

Skånes musiksamlingar har under våren varit knutet till ett etnologiskt projekt med inriktning på att dokumentera valborgs och midsommarfirandet och i februari hade jag ett fördrag på en kongress i Stockholm om den handskrivna visboken. Föredraget hade en direkt anknytning till material som förvaras på Skånes musiksamlingar. Arbetet med att göra stora delar av det registrerade klingande materialet tillgängligt på webben har påbörjats, en process som förvisso kommer att ta viss tid och kräva kontinuerlig uppdatering och översyn.

Patrik Sandgren, musikarkivarie

Skånes musiksamlingar, Folklivsarkivet i Lund

http://etnhum.etn.lu.se/arkiv/musik/sk_mus_h.htm